

АРФАГРАФІЧНЫЯ ЁМЕННО І НАВЫКІ ЯК ДЗЕЙНАСНЫ СКЛАДНІК НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАМУ ПРАВАПІСУ

У артыкуле разглядаюцца арфаграфічныя ёменні і навывкі, якія ўтвараюць дзейнасны складнік зместу навучання арфаграфіі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі. Характарызуюцца сукцэсіўны і сімультанны тыпы праяўлення арфаграфічнага навывку. Удакладняецца структура арфаграфічнага ёмення (навывку) шляхам выдзялення інтэграваных арфаграфічных уменняў і навывкаў, што дэманструюць валоданне вучнямі правілаадпаведным спосабам дзеяння. Устанаўліваецца адпаведнасць паміж інтэграванымі арфаграфічнымі ёменнямі (навывкамі) і напрамкамі навучання беларускай арфаграфіі (фанетыка-арфаэпічным, марфеміка-аналітычным, лексіка-семантычным, этымалагічным).

Ключавыя словы: змест навучання арфаграфіі, арфаграфічныя ёменні і навывкі, структура арфаграфічнага ёмення (навывку), правілаадпаведны спосаб дзеяння, інтэграваныя арфаграфічныя ёменні і навывкі.

Дзейнасны складнік зместу навучання арфаграфіі ўтвараюць арфаграфічныя ёменні і навывкі (малюнак 1).

Малюнак 1. – Структура зместу навучання арфаграфіі

У трактоўцы расійскага лінгвадыдакта Р.Н. Прыступы *арфаграфічнае ўменне* – гэта «здольнасць пераносіць правіла на канкрэтныя словы з дадзенай арфаграмай» [1, с. 16]. Расійскі псіхолаг С.Ф. Жуйкоў да арфаграфічных уменняў адносіць «арфаграфічныя дзеянні, якія ўключаюць у сябе дакладнае разуменне арфаграм і правіл, а таксама аперацыі па прымяненні правіл» [2, с. 11]. Інакш кажучы, фарміраванне арфаграфічных уменняў з’яўляецца вынікам інтэграцыі арфаграфічных ведаў і правілаадпаведных спосабаў дзеяння.

Пад *арфаграфічнымі навыкамі* разумеюць «такі ўзровень авалодання ведамі, пры якім вучань здольны прымяняць правілы на практыцы, не асэнсоўваючы іх» [1, с. 17]. Р.Н. Прыступа звяртае ўвагу на тое, што арфаграфічныя навыкі – гэта навыкі не аўтаматычныя, а аўтаматызаваныя (пры неабходнасці яны могуць быць пракантраляваны вучнем з дапамогай правіл). Разам з тым трэба ўлічваць, што «навык можа быць выпрацаваны толькі ў тым выпадку, калі напісанне слова не патрабуе аналізу граматычнай формы, семантыкі слова ці кантэксту яго ўжывання, але многія правілы пабудаваны менавіта на падобным аналізе» [3, с. 476]. Напрыклад, правапіс асабовых канчаткаў дзеясловаў 2-й асобы множнага ліку грунтуецца на аналізе граматычных форм (у дзеясловах з націскнымі канчаткамі ў 2-й асобе множнага ліку націск падае на апошні галосны канчатка: *берацэ, везяцэ, гледзіцэ*, што знаходзіць адбітак у правапісе гэтых словаформ); напісанне вялікай і малой літар у адносных прыметніках, утвораных ад асабовых назваў, залежыць ад семантыкі слова (*Купалаўская бібліятэка* (бібліятэка імя Янкі Купалы) – *купалаўскія мясціны*); правапіс *не (ня)* з рознымі часцінамі мовы абумоўлены кантэкстам (*незакончаная аповесць* – *не закончаная аўтарам аповесць*).

У сувязі са сказаным варта адзначыць два тыпы праяўлення арфаграфічнага навыку – сукцэсіўны і сімулятанны. *Сукцэсіўны* (паслядоўны, паступовы) *навык* звязаны з «выкананнем задачы, якая патрабуе дыскрэтных дзеянняў па яе рашэнні» [4, с. 370]. Гэты навык фарміруецца пры вывучэнні

пэўнага арфаграфічнага правіла ў працэсе выканання практыкаванняў, накіраваных на рэалізацыю паслядоўных дзеянняў з моўным матэрыялам. Напрыклад, пры напісанні слоўнікавага дыктанта па тэме «Утварэнне і правапіс складаных слоў» у вучняў VI класа фарміруецца навык правапісу літар *o, a* ў першай частцы складаных слоў, што патрабуе вызначэння націскавага склада ў другой частцы гэтых слоў.

Сімулятанны (адначасовы, сінхронны) *навык* «прадугледжвае хуткае рэагаванне на знешні стымул гатовым вобразам, які выбіраецца свядомасцю ў канкрэтны момант у канкрэтных абставінах» [4, с. 370]. Так, падчас напісання тэкставага дыктанта вучню неабходна імгненна рэагаваць на пачутае, што забяспечваецца наяўнасцю ў свядомасці «цэлага арсенала гатовых арфаграфічных мадэлей моўных адзінак, якія з'яўляюцца вынікам “згорнутага” дзеяння па засваенні арфаграфічнага правіла» [4, с. 370].

Пачынаючы з V класа, пры вывучэнні правіл, якія складаюць змест навучання арфаграфіі на I ступені агульнай сярэдняй адукацыі (правапіс галосных *o, э – a; e, ё – я*; парных звонкіх і глухіх зычных і інш.), патрэбна выпрацоўваць у вучняў сімулятанны арфаграфічны навык; пры засваенні правіл, якія не разглядаюцца ў пачатковай школе (правапіс спалучэнняў галосных у запазычаных словах; прыстаўных зычных і галосных; літар *i, й, ы* пасля прыставак і інш.), ставіцца задача фарміравання спачатку сукцэсіўнага, а потым сімулятанны арфаграфічнага навыку.

Р.Н. Прыступа ўказвае на неабходнасць размежавання паняццяў *фарміраванне, развіццё і ўдасканаленне арфаграфічных навыкаў* [1, с. 17–19]:

- *фарміраванне арфаграфічных навыкаў* звязана з практычным авалоданнем правапісам (гэты працэс пачынаецца на I ступені агульнай сярэдняй адукацыі і працягваецца на II ступені пры вывучэнні новых для вучняў арфаграфічных правіл);
- *развіццё арфаграфічных навыкаў* падразумявае больш глыбокае і трывалае авалоданне правільным пісьмом;

▪ *удасканаленне арфаграфічных навыкаў* прадугледжвае набыццё вопыту «імгненнага, аўтаматызаванага перанясення засвоеных правіл на любыя словы з дадзенымі арфаграмамі» [1, с. 19] (у гэтым выпадку гаворка ідзе пра сімулятанны тып праяўлення арфаграфічнага навыку, калі арфаграфічны вобраз слова перадаецца фактычна без прымянення правіл).

Расійскі вучоны-метадыст В.М. Шаталава выдзяляе два кампаненты ў *структуры арфаграфічнага ўмення (навыку)*:

1) лінгвістычную аснову арфаграмы, якую складаюць неабходныя і дастатковыя веды, уменні і навыкі вучняў па фанетыцы, арфаэпіі, лексіцы, марфеміцы, словаўтварэнні, марфалогіі, сінтаксісе;

2) спецыфічныя ўменні і навыкі, звязаныя з прымяненнем арфаграфічнага правіла: уменні бачыць арфаграмы, вызначаць іх месца ў слове, суадносіць арфаграму з правілам, узнаўляць фармулёўку правіла і прымяняць яго, правяраць правільнасць рашэння арфаграфічнай задачы [5, с. 5].

Трэба адзначыць, што ў практыцы навучання беларускай мове назіраюцца выпадкі, калі вучні знаходзяць у словах арфаграмы (напісанні, якія патрабуюць прымянення правіл), але не валодаюць спецыфічным уменнем суадносіць арфаграму з адпаведным правілам, у сувязі з чым дапускаюць арфаграфічныя памылкі. Напрыклад, вучні нярэдка пішуць словы тыпу *ўсходнеславянскі, заходнебеларускі* праз злучок, матывуючы гэта тым, што складаныя прыметнікі з першай часткай *усходне-, заходне-, паўночна-, паўднёва-* пішуцца праз злучок. Аднак прыметнікі з названымі першымі часткамі пішуцца праз злучок тады, калі абазначаюць прамежкавыя напрамкі свету (*паўднёва-заходні, паўночна-ўсходні*) або ўваходзяць у склад геаграфічных назваў (*Заходне-Сібірская раўніна, Паўднёва-Афрыканская Рэспубліка*). Правапіс жа слоў тыпу *ўсходнеславянскі, заходнебеларускі* рэгулюецца іншымі правіламі: складаныя прыметнікі, утвораныя ад словазлучэнняў, а таксама ад геаграфічных назваў, якія па форме з'яўляюцца назоўнікавымі словазлучэннямі, пішуцца разам: *усходнеславянскі ← усходнія славяне, заходнебеларускі ← Заходняя Беларусь*.

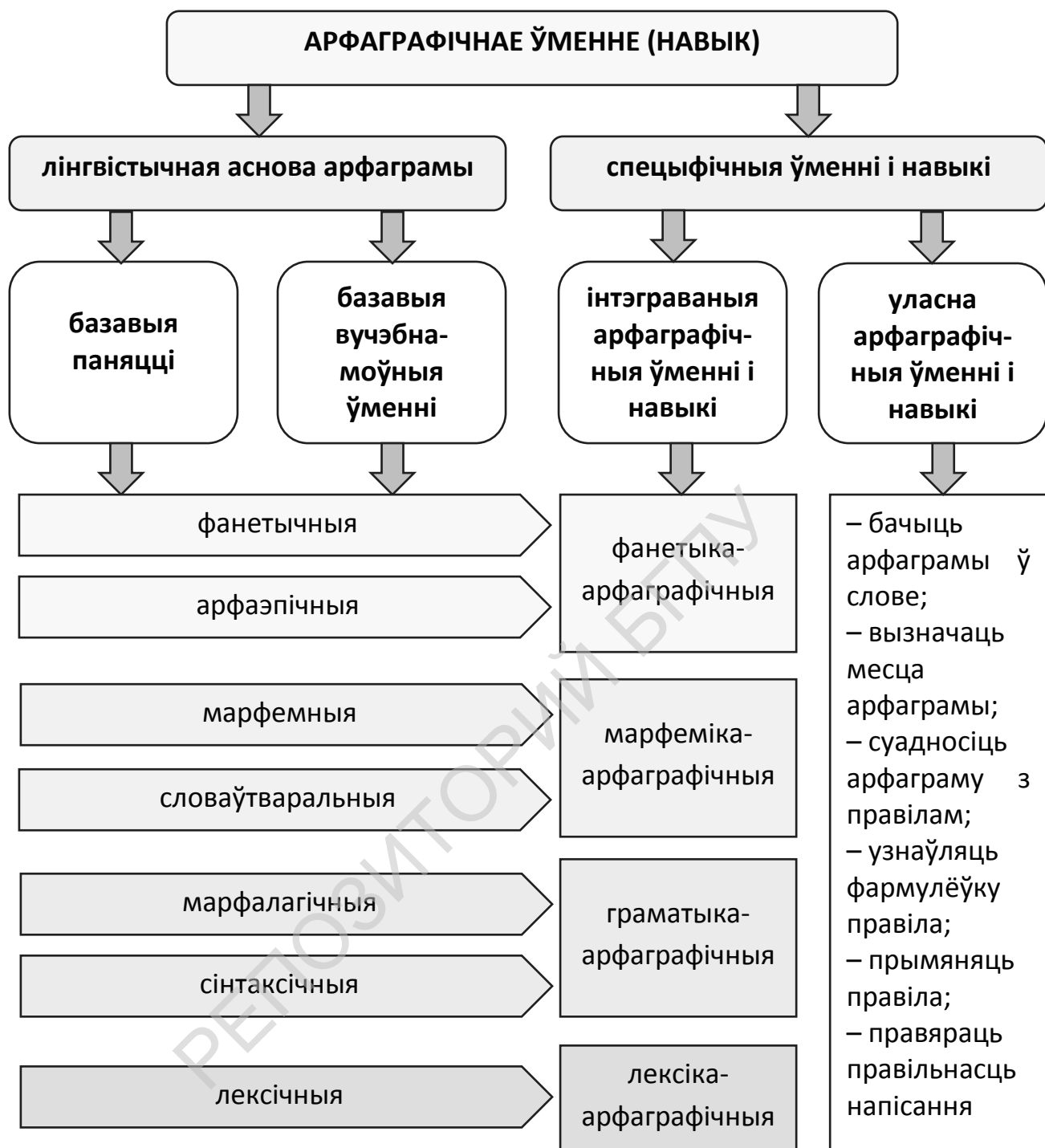
Паводле В.М. Шаталавай, у структуры арфаграфічнага ўмення (навыку) лінгвістычная аснова арфаграмы з'яўляецца зменным кампанентам, паколькі яе змештавае нападзенне (базавыя паняцці і вучэбна-моўныя ўменні, што фарміруюцца пры вывучэнні розных раздзелаў курса мовы) залежыць ад тыпу і віду арфаграмы. Спецыфічныя ўменні і навыкі – нязменны кампанент арфаграфічнага навыку, звязаны з засваеннем арфаграм усіх тыпаў і відаў.

Не адмаўляючы таго, што «характар элементаў, якія складаюць арфаграфічны навык, у кожным канкрэтным выпадку змяняецца ў першай сваёй частцы (лінгвістычная аснова арфаграмы) і застаецца нязменным у другой» [5, с. 5], лічым мэтазгодным сярод спецыфічных уменняў і навыкаў, звязаных з прымяненнем арфаграфічнага правіла, выдзеліць дзве групы:

а) інтэраваныя арфаграфічныя ўменні і навыкі (фанетыка-арфаграфічныя, марфеміка-арфаграфічныя, граматыка-арфаграфічныя, лексіка-арфаграфічныя), якія абспіраюцца на базавыя паняцці і вучэбна-моўныя ўменні і дэманструюць валоданне правілаадпаведным спосабам дзеяння ў дачыненні да канкрэтнага арфаграфічнага правіла;

б) уласна арфаграфічныя ўменні і навыкі (тэрмін М.М. Разумоўскай [6, с. 33]): знаходжанне ў словах арфаграм, суаднясенне арфаграм з правіламі, узнаўленне фармулёвак правіл і г.д.

У такім выпадку ва ўдакладненай структуры арфаграфічнага ўмення (навыку) зменны кампанент прадстаўлены базавымі паняццямі, базавымі вучэбна-моўнымі ўменнямі, інтэраванымі арфаграфічнымі ўменнямі і навыкамі; нязменны кампанент – уласна арфаграфічнымі ўменнямі і навыкамі (малюнак 2).

Малюнак 2. – Структура арфаграфічнага ўмення (навыку)

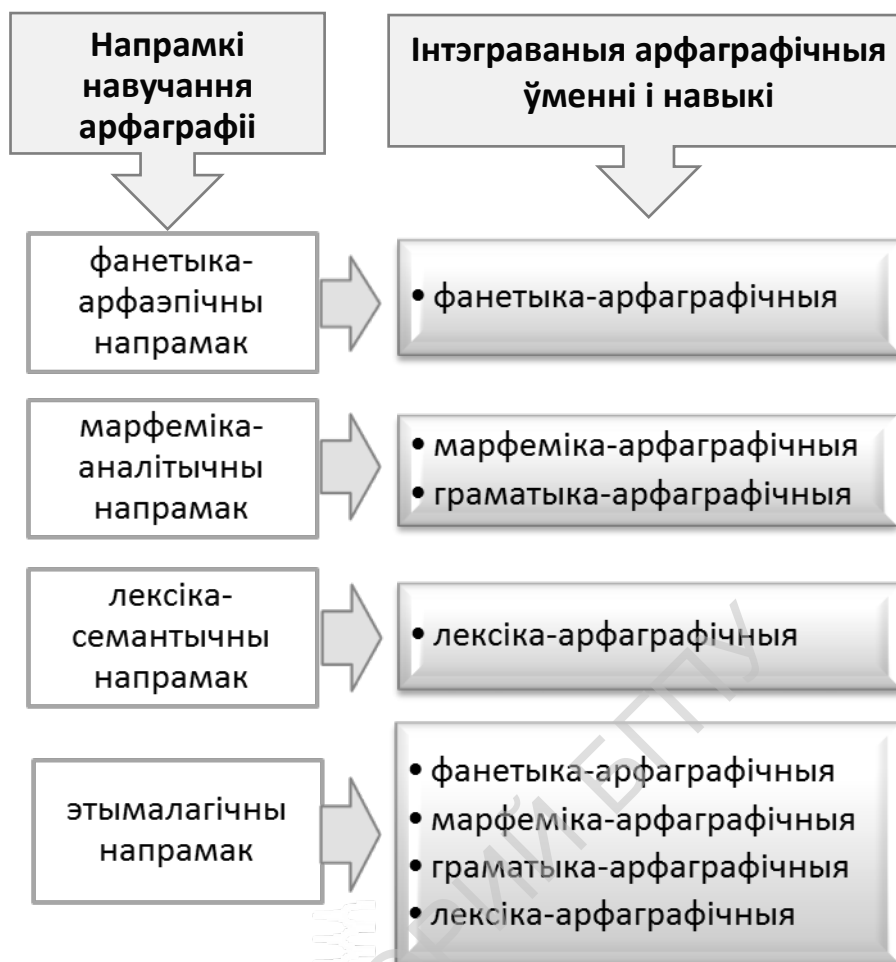
Зменны кампанент у структуры арфаграфічнага ўмення (навыку) канкрэтызуецца ў адносінах да пэўнага арфаграфічнага правіла. Прадэманструем гэта на прыкладзе правіла правапісу *д і дз, т і ц* (табліца 1).
Табліца 1. – Зменны кампанент у структуры арфаграфічнага ўмення правапісу *д і дз, т і ц*

Лінгвістычная аснова арфаграмы		Інтэграваныя арфаграфічныя ўменні і навыкі
базавыя паняцці	базавыя вучэбна-моўныя ўменні	
<i>фанетычныя</i>		<i>фанетыка-арфаграфічныя</i>
парныя па цвёрдасці / мяккасці зычныя гукі [д] – [дз’], [т] – [ц’], [в] – [в’]*; дзеканне, цеканне	адрозніваць цвёрдыя і мяккія зычныя гукі [д] – [дз’], [т] – [ц’], [в] – [в’]*	– пісаць пасля <i>д, т</i> літары <i>а, о, у, э, ы</i> ; пасля <i>дз, ц</i> – літары <i>е, ё, ю, я, і, ь*</i> ; – пісаць <i>дз і ц</i> перад літарай <i>в</i> , калі яна абазначае мяккі гук [в’]
<i>марфемныя</i>		<i>граматыка-арфаграфічныя</i>
суфікс, прыстаўка*	выдзяляць у словах суфіксы, прыстаўкі*	– пісаць <i>дз і ц</i> перад суфіксамі <i>-ін-, -ір-, -ік-, -ёр-, -еец-, -ейск-</i> ; – захоўваць перад мяккім [в’] <i>д</i> у канцы прыстаўкі і <i>т</i> у складзе суфікса
<i>лексічныя</i>		<i>лексіка-арфаграфічныя</i>
запазычаныя словы, іх прыметы; уласныя імёны і назвы	адрозніваць спрадвечна беларускія і запазычаныя словы, агульныя і ўласныя назвы	– пісаць <i>д і дз, т і ц</i> у запазычаных словах, уласных імёнах і назвах у адпаведнасці з вымаўленнем; – карыстацца арфаграфічным слоўнікам для праверкі правапісу <i>д і дз, т і ц</i> у запазычаных словах, уласных назвах

Заўвага – Зорачкай (*) пазначаны базавыя паняцці, вучэбна-моўныя і інтэграваныя арфаграфічныя ўменні і навыкі, якія фарміруюцца ў вучняў на I ступені агульнай сярэдняй адукацыі (вызначаны Н.М. Антановіч [7, с. 12]).

Інтэграваныя арфаграфічныя ўменні і навыкі суадносяцца з выдзеленымі намі фанетыка-арфаэпічным, марфеміка-аналітычным, лексіка-семантычным і этымалагічным напрамкамі навучання беларускай арфаграфіі [8, с. 6] (малюнак 3).

Фанетыка-арфаэпічны напрамак, адлюстроўваючы сувязь арфаграфіі з фанетыкай і арфаэпіяй, забяспечвае фарміраванне, развіццё і ўдасканаленне фанетыка-арфаграфічных уменняў вучняў, якія рэалізуюцца «як актуалізацыя асацыяцыі такой структуры: усведамленне фанетычнай сітуацыі → усведамленне гука (гукаў) → усведамленне адпаведнага знака (спалучэння знакаў) пісьма (літар)» [2, с. 13].

Малюнак 3. – Узаемасувязь напрамкаў навучання арфаграфіі і інтэграваных арфаграфічных уменняў і навыкаў

Марфеміка-аналітычны напрамак, абумоўлены сувяззю арфаграфіі з марфемікай, словаўтварэннем і граматыкай, звязаны з выпрацоўкай у вучняў марфеміка-арфаграфічных і граматыка-арфаграфічных уменняў. Першыя фарміруюцца на марфеміка-словаўтваральнай аснове (напрыклад, уменні захоўваць на канцы прыставак літары *б, д* незалежна ад характару першага зычнага караня; пісаць праз злучок няпэўныя займеннікі і прыслоўі з прыстаўкай *абы-* і постфіксам *-небудзь* і інш.), другія – на марфалага-сінтаксічнай аснове (уменні правільна ўжываць склонавыя канчаткі прыметнікаў; пісаць *не (ня)* з дзеепрыметнікамі і інш.).

Лексіка-семантычны напрамак у навучанні арфаграфіі, які грунтуецца на ўзаемасувязі арфаграфіі і лексікалогіі, стварае магчымасці для фарміравання і развіцця лексіка-арфаграфічных уменняў вучняў (у прыватнасці, умення

дыферэнцыраваць семантыку слоў з дапамогай арфаграфічных сродкаў: *бярoза* – *Бярoза* (рака), *кoт* – *кoд*, *зa тoе* – *зaтoе* і да т.п.).

Рэалізацыя этымалагічнага напрамку ў навучанні арфаграфіі базіруецца на розных відах інтэграваных арфаграфічных уменняў. Напрыклад, засваенне правапісу слова *айсберг* з выкарыстаннем этымалагічнага спосабу праверкі (адням. *Eis* ‘лёд’ + *Berg* ‘гара’) прадугледжвае развіццё ў вучняў лексіка- і марфеміка-арфаграфічных уменняў: напісанне літары *с* тлумачыцца паходжаннем слова *айсберг* ад нямецкага *Eis* ‘лёд’ (для параўнання: *Ісландыя* – ‘лядовая краіна’); напісанне літары *е* – ад *Berg* ‘гара’ (слова *бераг* таго ж кораня) [9, с. 11]. Такім чынам, правапіс літар *с* і *е* ў слове *айсберг* можна абгрунтаваць шляхам устанаўлення сэнсавых сувязей паміж генетычна роднаснымі словамі *айсберг*, *Ісландыя*, *бераг* (лексіка-арфаграфічнае ўменне), што вымагае захавання на пісьме графічнага адзінства марфем (марфеміка-арфаграфічнае ўменне).

Варта адзначыць умоўнасць падзелу інтэграваных арфаграфічных уменняў і навыкаў на фанетыка-, марфеміка-, граматыка- і лексіка-арфаграфічныя, паколькі нярэдка пры выбары арфаграмы вучню неабходна праявіць комплекс уменняў розных відаў. Так, злітнае напісанне *ня-* ў састаўным прыназоўніку *нягледзячы на* (*трэніраваўся нягледзячы на дождж*) у адрозненне ад асобнага напісання часціцы *не* з дзеепрыслоўем *гледзячы* (*выконваў практыкаванне, не гледзячы на трэнера*) грунтуецца на граматычным уменні размяжоўваць словы розных часцін мовы, а таксама на лексічным уменні дыферэнцыраваць сэнс спалучэння назоўніка з прыназоўнікам *нягледзячы на* (выражаюцца ўступальныя адносіны) і спалучэння дзеепрыслоўя *гледзячы* з адмоўнай часціцай *не* (‘не глядзець’).

Такім чынам, асновай для фарміравання ў вучняў арфаграфічных уменняў і навыкаў з’яўляюцца арфаграфічныя веды і правілаадпаведныя спосабы дзеяння. На II і III ступенях агульнай сярэдняй адукацыі ставіцца задача паступовага развіцця сімультаннага арфаграфічнага навыку. Удакладненая

структура арфаграфічнага ўмення (навыку) прадстаўлена двума кампанентамі: зменным (базавыя паняцці, базавыя вучэбна-моўныя ўменні, інтэграваныя арфаграфічныя ўменні і навыкі) і нязменным (уласна арфаграфічныя ўменні і навыкі, звязаныя з засваеннем арфаграм усіх тыпаў і відаў).

Практыкаванні, накіраваныя на фарміраванне і развіццё інтэграваных арфаграфічных уменняў і навыкаў вучняў

I. Фанетыка-арфаграфічнае практыкаванне – групоўка слоў на падставе фанетыка-арфаграфічных прымет.

Прааналізуйце вымаўленне і правапіс слоў. На якія групы можна іх падзяліць?

Ліпеньскі, пер'е, дзьмуць, парцьера, п'еса, вільюць, кальцый, чэрвень, надвор'е, каньён, Емяльян, Соф'я.

Метадычны каментарый. Прымаючы пад увагу толькі правапіс прыведзеных слоў, вучні могуць падзяліць іх на дзве групы: словы з мяккім знакам і апострафам. Аднак сярод слоў, у якіх пішацца мяккі знак, у сваю чаргу выдзяляюцца дзве падгрупы: словы са змякчальным і раздзяляльным мяккім знакам. Названыя падгрупы можна выявіць, калі прааналізаваць функцыю мяккага знака: у словах *ліпеньскі, дзьмуць, кальцый, чэрвень* мяккі знак перадае мяккасць папярэдняга зычнага гука (змякчальны мяккі знак); у словах *парцьера, вільюць, каньён, Емяльян* мяккі знак адначасова ўказвае на мяккасць папярэдняга зычнага і наяўнасць гука [й] паміж зычным і наступным галосным, што перадаецца на пісьме адпаведнай ётаванай галоснай літарай (раздзяляльны мяккі знак).

Такім чынам, параўнанне вымаўлення і напісання слоў дазваляе вучням пераканацца ў тым, што «авалоданне арфаэпічным чытаннем – неабходная перадумова для разумення законаў правапісу» [10, с. 23].

II. Марфеміка-арфаграфічнае практыкаванне – устанаўленне матывацыйных адносін паміж словамі і вызначэнне праверачнага слова.

У кожнай пары вызначце слова, ад якога ўтворана іншае слова. Падкрэсліце дзвюма лініямі арфаграму «Правапіс звонкіх і глухіх зычных», адной лініяй – праверачнае слова. Узор: *жолуд* → *жалудовы*.

Касьба – касіць, цяжар – цяжкі, выгрузіць – выгрузка, бяз доказы – доказ, закупка – закупіць, лічба – лічыць, замазаць – замазка, мыш – мышаня.

Метадычны каментарый. Рашаючы арфаграфічныя задачы, вучні замацоўваюць уменне правяраць напісанне літар, што абазначаюць парныя звонкія і глухія зычныя, шляхам падбору праверачных слоў, да якіх адносяцца не толькі словы, дзе пасля зычнага, што правяраецца, стаіць галосны (слова *выгрузіць* выступае праверачным для слова *выгрузка*), але і словы, у якіх зычны выразна вымаўляецца перад санорным (словам *бяз доказы* можна праверыць напісанне літары з на канцы слова *доз*).

III. Граматыка-арфаграфічнае практыкаванне – знаходжанне ў словах арфаграм.

Прачытайце верш. Як бы вы адказалі на пытанне, сфармуляванае ў яго назве?

Якога колеру вайна

– Якога колеру вайна? –

Мая дачка ў мяне спытала.

І я падумаў, што яна –

Пад колер шэрага металу,

Пад колер шэрых шынялёў,

Пад колер шэрых папялішчаў,

Пад колер пылу тых палёў,

Дзе ў гільзы злосна вецер свішча.

Ды вочы я закрыў на міг –

І мне прыпомніўся чырвоны,

Чырвоны колер сноў маіх

*Гран салдацкіх незагойных,
Агонь чырвоны ў вокнах хат,
Сцягоў святы чырвоны колер,
Чырвоны водсвет кананад,
Што не забудуцца ніколі...*

*Якога колеру вайна?
Я б расказаў дачцэ нямала,
Ды на руках маіх яна
Ужо даўно спакойна спала.*

Г. Бураўкін [11, с. 149–150].

Выпішыце з верша назоўнікі множнага ліку, выдзеліце канчаткі, абгрунтуйце іх правапіс.

Метадычны каментарый. Абгрунтоўваць правапіс склонавых канчаткаў назоўнікаў вучні могуць з апорай на змешчаную ў вучэбным дапаможніку для VI класа табліцу [12, с. 75]. Карыстаючыся ёй, шасцікласнікі растлумачаць, што назоўнікі 2-га скланення ў форме роднага склону множнага ліку пад націскам маюць канчаткі *-оў, -ёў (шынялёў, палёў, сноў, сцягоў)*, не пад націскам – *-аў, -яў (папялішчаў)*, назоўнікі 1-га скланення з асновай на адзін зычны ўжываюцца з нулявым канчаткам (*ран, хат, кананад*).

Акрамя правапісу канчаткаў назоўнікаў множнага ліку, варта засяродзіць увагу вучняў на канчатках назоўнікаў 2-га скланення ў родным склоне адзіночнага ліку (*колеру, металу, пылу*), на тым, што ў аснове назоўнікаў 1-га скланення ў давальным склоне адзіночнага ліку гук [к] чаргуецца з [ц]: *дача – дачцэ*.

IV. Лексіка-арфаграфічнае практыкаванне – складанне словазлучэнняў з сугучнымі агульнымі і ўласнымі назоўнікамі.

Складзіце словазлучэнні з прыведзенымі словамі.

Месяц – месяц, Нацыянальны – нацыянальны, Дом – дом, Глыбокае – глыбокае, Купалаўская – купалаўская, Брэсцкая – брэсцкая, Старшыня – старшыня, Ціхі – ціхі.

Метадычны каментарый. Практыкаванне дазваляе сфарміраваць у вучняў разуменне таго, што сродкамі дыферэнцыяцыі значэнняў мнагазначных слоў могуць быць вялікая і малая літары: *палёт на Месяц – апошні месяц лета* (*Месяц* ‘планета’ – *месяц* ‘дванаццатая частка астранамічнага года’); *Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы – нацыянальны касцюм* (*Нацыянальны* ‘які належыць дадзенай краіне, дзяржаўны’ – *нацыянальны* ‘які ўласцівы дадзенай нацыі, выражае яе характар’); *Дом міласэрнасці – бацькоўскі дом* (*Дом* ‘установа, што абслугоўвае якія-небудзь грамадскія патрэбы’ – *дом* ‘будынак для жылля’) і г.д.

V. Комплекснае арфаграфічнае практыкаванне – знаходжанне бесправерачных арфаграм у словах, іх абгрунтаванне з апорай на этымалагічныя звесткі.

Прачытайце тэкст. Паходжанне якога фразеалагізма раскрываецца ў тэксце? Раствлумачце значэнне гэтага фразеалагізма.

У легендарнага цара вострава Крыта Мінаса была дачка Арыядна. Пакахаўшы афінскага героя Тэзея, яна выратавала яго ад смерці. Мінас перыядычна атрымліваў ад афінян жахлівую даніну – сем юнакоў і сем дзяўчат, якіх у падзямельным лабірынце знішчаў напаяўбык-напаяўчалавек Мінатаўр. Тэзей вырашыў забіць Мінатаўра. Каб каханы мог выбрацца з лабірынта, Арыядна дала яму з сабой клубок з ніткамі (Паводле І. Шпадарука, В. Рудакоўскага [13, с. 8]).

Знайдзіце ў тэксце запазычаныя словы, у якіх напісанне ненаціскай *e* нельга правесці. Раствлумачце правапіс літары *e* ў гэтых словах, выкарыстоўваючы ніжэйпрыведзеныя звесткі:

- лац. *legō* ‘чытаю’;
- лац. *heros* < грэч. *hērōs* ‘правадыр, герой, славыты дзеяч’;

- грэч. *periodos* < *peri* ‘вакол’ + *odos* ‘дарога’.

Метадычны каментарый. Вучні вызначаюць фразеалагізм, пра паходжанне якога ідзе гаворка ў тэксе (*арыядніна ніць* ‘сродак выйсці з цяжкага становішча’). Настаўнік звяртае ўвагу на тое, што прыметнікі, утвораныя ад асабовых назваў, у складзе фразеалагізмаў пішуцца з малой літары: *ахілесавы пята, гордзіеў вузел, дамоклаў меч* і пад. Арыентуючыся на прыметы запазычаных слоў (спалучэнні *ге, ыя ў* карані), вучні знаходзяць у тэксце словы *легендарны, герой, перыядычна* і тлумачаць правапіс ненаціскай *е* з апорай на этымалагічныя звесткі.

З мэтай развіцця ў вучняў умення інтэрпрэтаваць моўныя факты праз прызму культуры, «расшыфроўваць» закадзіраваную ў словах культуразнаўчую інфармацыю настаўнік можа прапанаваць выявіць сувязь паміж лацінскім дзеясловам *legō* ‘чытаю’ і назоўнікам *легенда* ‘паэтычнае паданне аб якой-небудзь гістарычнай падзеі’ (першапачаткова словам *легенда* называлі тое, што павінна быць прачытана ў царкве, на сходах хрысціян: жыццё святых і пад.).

Спіс цытаваных крыніц

1. Приступа, Г.Н. Основы методики орфографии в средней школе / Г.Н. Приступа. – Рязань : Рязанский гос. пед. ин-т, 1973. – 319 с.
2. Жуйков, С.Ф. Формирование орфографических действий (у младших школьников) / С.Ф. Жуйков. – М : Просвещение, 1965. – 355 с.
3. Литневская, Е.И. Методика преподавания русского языка в средней школе : учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / Е.И. Литневская, В.А. Багрянцева ; под ред. Е.И. Литневской. – М. : Академический проект, 2006. – 590 с.
4. Антонова, Е.С. Методика преподавания русского языка: коммуникативно-деятельностный подход : учеб. пособие / Е.С. Антонова. – М. : КНОРУС, 2007. – 464 с.

5. Пичугов, Ю.С. Работа над орфографическими и пунктуационными навыками : пособие для учителя / Ю.С. Пичугов, В.М. Шаталова. – М. : НИИ школ, 1979. – 77 с.
6. Разумовская, М.М. Методика обучения орфографии в школе / М.М. Разумовская. – М. : Просвещение, 1992. – 192 с.
7. Антановіч, Н.М. Крытэрыі адбору арфаграфічнага мінімуму па беларускай мове для II–IV класаў школ з рускай мовай навучання / Н.М. Антановіч // Пачатковая школа. – 2012. – № 6. – С. 10–13.
8. Зелянко, В.У. Асаблівасці беларускага правапісу як лінгвістычная аснова метадыкі навучання арфаграфіі беларускай мовы / В.У. Зелянко // Вестник МГИРО. – 2014. – № 3 (18). – С. 3–7.
9. Шанский, Н.М. Школьный этимологический словарь русского языка : происхождение слов / Н.М. Шанский, Т.А. Боброва. – 6-е изд. – М. : Дрофа, 2003. – 400 с.
10. Беларуская мова : цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі / А.І. Падлужны [і інш.] ; пад рэд. А.І. Падлужнага. – Мінск : Народная асвета, 1987. – 144 с.
11. Духмяныя верасы : творы лаўрэатаў Дзярж. прэміі БССР імя Янкі Купалы / уклад. Я. Гарадніцкі. – Мінск : Юнацтва, 1985. – 174 с.
12. Красней, В.П. Беларуская мова : вучэб. дапаможнік для 6 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / В.П. Красней, Я.М. Лаўрэль, С.Р. Рачэўскі. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2015. – 319 с.
13. Шпадарук, І.П. Чаму мы так гаворым / І.П. Шпадарук, В.В. Рудакоўскі. – Мінск : Народная асвета, 1985. – 72 с.